

Gazda Klára

A NÉPI ORNAMENTIKA TERMINOLÓGIÁJÁNAK ÁLLATOKKAL KAPCSOLATOS RÉTEGE¹

A mintanevek tudományos értéke

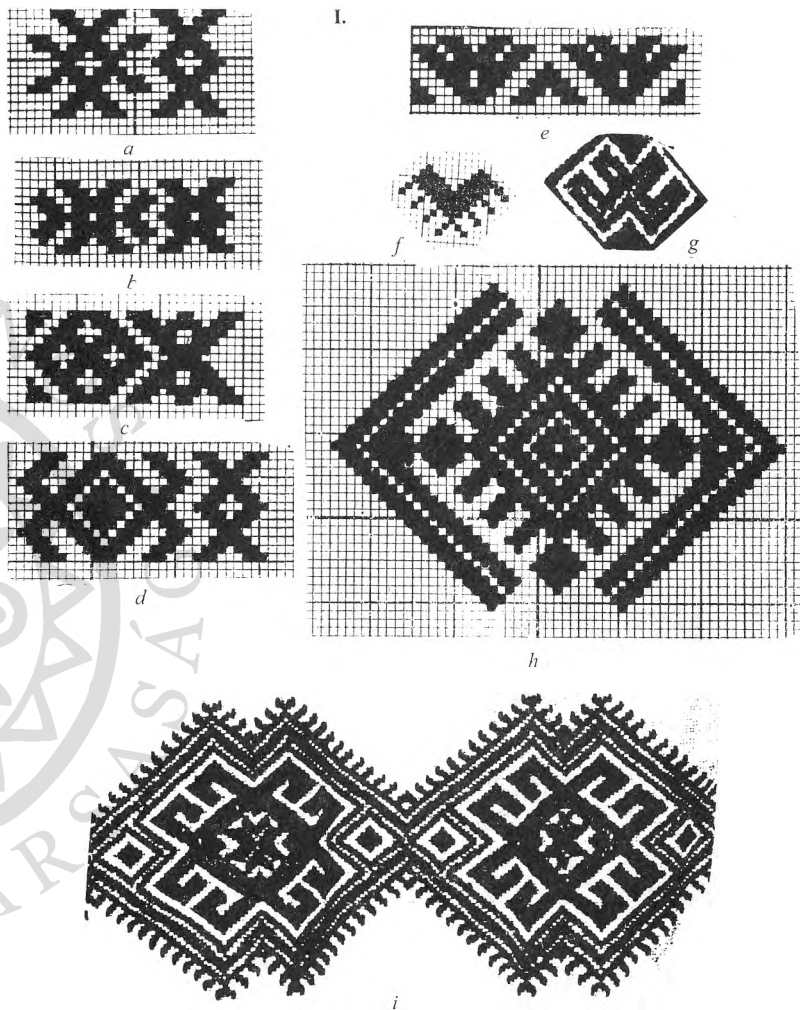
Van-e a néprajztudomány számára jelentősége a népi mintanévnek?

A magyar néprajzi szakirodalom általában elfogadta Viski Károlynak azt a megállapítását, hogy nincs: „A díszítőelem-nevek nagyjából inkább időről időre, különösen az utánuk kérdezősködő iránti figyelemből, rögtöni képzetkapcsolás útján kelteknek látszanak, semmint valami ősi nyelvi hagyománynak. Inkább lélektani, mint történeti értékűek, mint ahogy ilyenek javarészt hímzéselem-neveink is.”²

A népi díszítménykincs egyik legszakavatottabb elemzője, Györgyi Erzsébet, noha lényegében egyetért a fentiekkel, arra figyel fel, hogy a keletkezési mechanizmusuk szerint különböző csoportokba tartozó díszítmények neveit különbözőképpen kell megítélnünk, amennyiben a szerkesztettek utólag, az ábrázolási törekvésből fogantak keletkezésükkor, a mindkét csoportban folyton alakuló ornamensek pedig átváltozásaik függvényében kaphatnak (új) nevet, s ráadásul „A névalakulás nem mindig tart lépést a díszítményalakulással, variálódással”.³ S noha nem a megnevezés alapján fűzi Györgyi Erzsébet az okfejtéseit, az egyik alapvető tojásornamens-típus, az emberi kéz ábrázolásának felismerésében a mintanevek is támpontul szolgáltak számára.

A magyar néprajztudományban mindössze Péntek János fordít kitüntetett figyelmet a kérdésre. A kalotaszegi népi hímzés szókincsének monografikus igényű elemzésével megállapítja, hogy szűkebb közösségeken belül pontos a terminológia, ún. heteronímia csak nagyobb földrajzi távolságra levő falvak anyagában figyelhető meg.⁴

Van-e tehát szabályosság, rendszerszerűség a minták megnevezésében? Utal-e a népi terminológia a népi gondolkodásmódra, mentalitásra, magára a kultúrára?

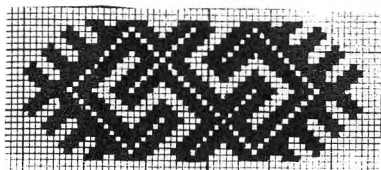
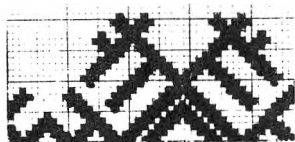
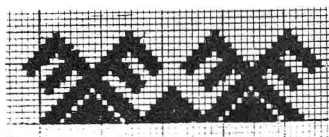

1. *Ponkos* inghimminta-változatok Gyimesben:

a-d. (Egész)ponkos szedésminták: (c. bal oldali motívuma: *tőtött rózsza*; d. bal oldali motívuma: *prűcskös*). **e.** *Félponkos* szedésminta. **f.** *Félponk*, férfiinggalléron. **g.** *Félponk*, fonáján varrott könyökhímen. **h.** *Ponkos könyök*, ill. párnahím mintája. Gönyei Sándor fényképéről. NM. i. Általános megnevezése: *nyolckankójú* (a pók fedőneve?). Puskás Vákár Katalin gyűjtésében: *berbécsszarva egész himben*. Gyimesfelsőlokon többen *ponkosnak* nevezik. A sarkok rombuszmintájának megnevezése Barackoson: *kégyőfeje*. Hasonló rombuszokat értelmeztek még *csitkőszemnek* és *békaszemnek* is (Hidegség).

A mintanévadás jellegzetességei Gyimesben

Viski Károly kételkedése meggyőzött, hogy a válasz kereséséhez egy viszonylag konzervatívabb műfajból kell kiindulni. Ilyennek találtam a szigorúan geometrikus stílusú gyimesi inghímezést,⁵ melynek mintakincse régi közös rétegbe tartozik, mely Kelet-Európában és Nyugat-Ázsiában több népnél a XX. századig megőrződött. E régies mintakincs szál- és ráncszámoláson alapszik, technikája a *fonáján varrás* és a *szedés*. Napjainkig jórészt csak a férfingek gallérján és a női ingek ujjráncolásán maradt fenn, egyéb díszített felületeken természetes stílusú, bár geometrizált⁶ ornamentika vette át a helyét. Az inghímezésnek itt századunkban nemcsak esztétikai, a viselő életkorára és a viselés alkalmára utaló funkciója volt,

II.

II. *Kégyőfejes* himzésminták Gyimesben:

a. Antal András Ferencke, gyimesközéploki lakos által 1942-ben rajzolt minta nyomán. A mintanév Lükő Gábor gyűjtése 1943-ból.

b. Lükő Gábor 1942. 48. (12/7. ábra) nyomán. Hasonló, aljvonala mentén tükrözve megkettőzött formájában párnahím, Gönyey Sándor felvétele nyomán. NM.

c. Ingszedés, Kósa-Szánthó Vilma 1979. 138. 71/7. kép nyomán.

d. Ingszedés, Gyimesfelsőlók, 1996-os gyűjtés.

e. Könyökhím, Seres András 1977. 5. minta. Puskás Vákár Katalin gyűjtésében ugyanennek a mintának a neve: *hernyós*.

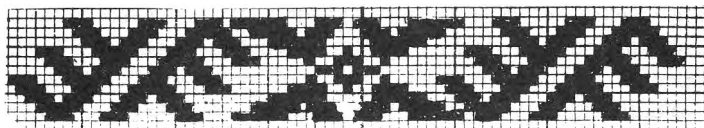
hanem ez a viselő presztízsét is meghatározta⁷: az asszonyok, leányok abban versengtek, hogy ki visel a nagyobb ünnepeken szebb hímű inget. Ezért nevezték a titokban kidolgozott mintát *titkos hímnek*. Ez a viszonyulás, a természetes stílusban rejülő – elvileg csaknem végtelen – lehetőségek felismerése előtt, a régi ornamentika elemkészletének és szerkesztési szabályainak nagymértékű uralását feltételezte.⁸

Gyimesen gyűjthető még e mintakincs a hozzá társított nevekkal együtt.⁹ Természetesen a mintanévismeret nem egyenletes: van, aki többet ismer, van, aki kevesebbet. Tévedésre is akad jócskán példa. Sőt arra is, hogy ugyanaz az adatközlő egy év múltán már nem tudja vagy nem akarja reprodukálni korábbi, egyébként igen érdekes asszociációra utaló állítását. Egyes minták neve közismert, többé-kevésbé mindenki ugyanazt a mintát nevezi *horognak*, a *fésű*, a *berbécsszarva*, a *ponk* megnevezések mögött is standard, esetenként több változatban előforduló formák rejtőznek. A változat jellegű különbségekre a terminológiában jelzők utalnak. Gyakoribb, több ornamensre vonatkoztatott mintanév a *kígyó* is, s vannak esetek, melyeknél a terminus nem az állat egészére, hanem csak egy fontos testrészére, pl. a *fejére*, *szemére*, *szádára* vonatkozik. Olykor ugyanazt a motívumot más és más jeltárgyra vonatkoztatják. Pl. egy *berbécsszarv*-ként ismert mintát valaki *pulykakakasnak* nevezett meg. A terminus megváltozása gyakran a mintaelem más kompozícióba szerveződésére utal: ha egy rombusz csúcsán két horog egymásnak hátat fordít, a neve *berbécsszarv*, ha szembefordul egymással, már *pásztorhorga* (akárcsak a tojásokon), megkettőzve pedig *nagy lúdszárnya*. A rombusz alakú jel *szem*. Értelmezhetik *kígyó*-, *béka*- vagy *farkasszemnek*. Ugyanazt a ferdelábás, zárt rombuszfélét egyik adatközlő *csikószemnek*, egy másik *békaszemnek* nevezte, de ha a rombusz egyik oldala nyitott, már *fésű* az általános neve.

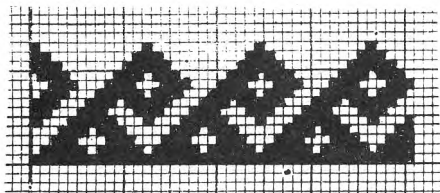
A gyimesi inghímezsmintakincs terminológiájának jelentéstani vizsgálata a következő megoszlást mutatja:

*A mintanév vonatkoztatási alapja, %-os megoszlásban*¹⁰:

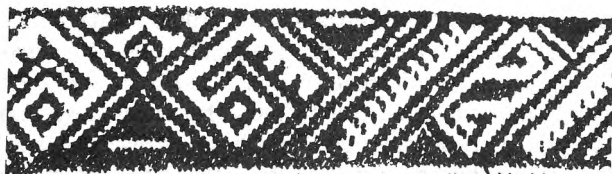
Önmaga				Önmagán kívül eső dolog				
Eredet	Anyag, technika	Forma	Funkció	Élőlény Élettelen dolog	Viselkedő ¹¹	Növény Környezet	Tárgy	Elvont fogalom
5,80	4,46	13,39	1,79	33,04	11,61	3,13	20,54	6,25

a

b

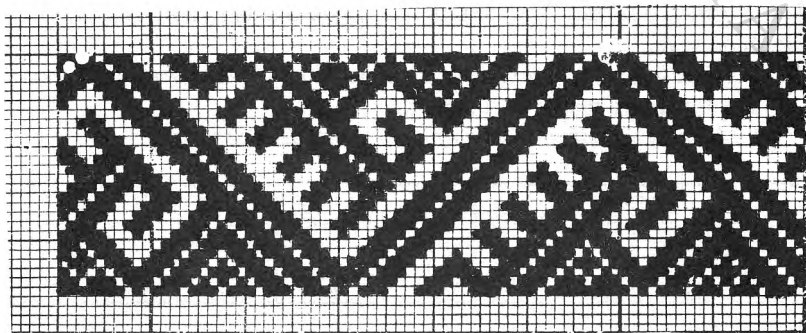
c

III.

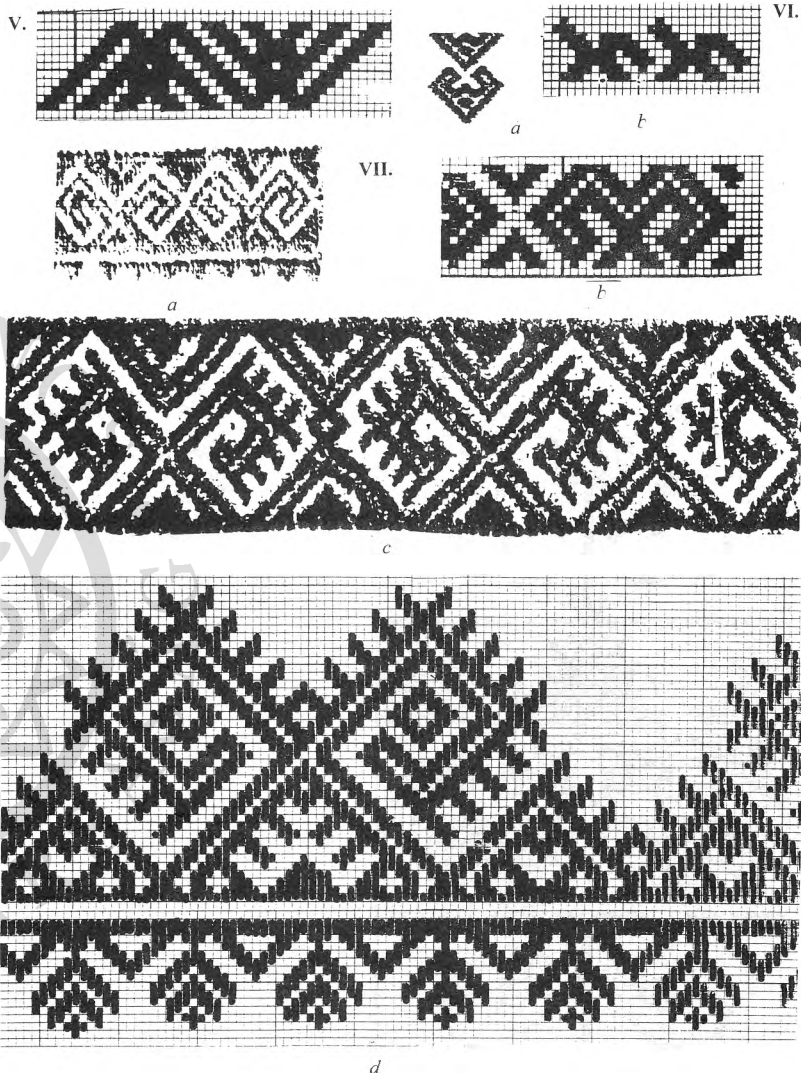
III. *Békaszemes* hímek

- a. Menyasszonyi ing szedése, közepes, Gyimesfelsőlokon, 1950-es évek.
 b. Tászlíhím, Antal András Ferencke rajza nyomán. Borospataki megnevezés 1996-ban. Ugyanennek másik megnevezése: *csitkőszeme*.
 c. *Békaszemes* férfigallér, völegénying-gallérminta, Nagygyimes, 1953-ban készült.

IV.

- IV. *Lófejes*. Puskás Vákár Katalin nyomán. A megnevezés gyimesfelsőlóki gyűjtés, 1996-ból.

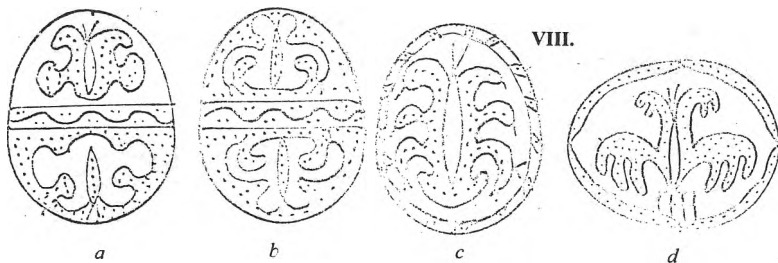

V. *Kakastaréjos*, szedésminta Nagygyimes, 1996-os gyűjtés.

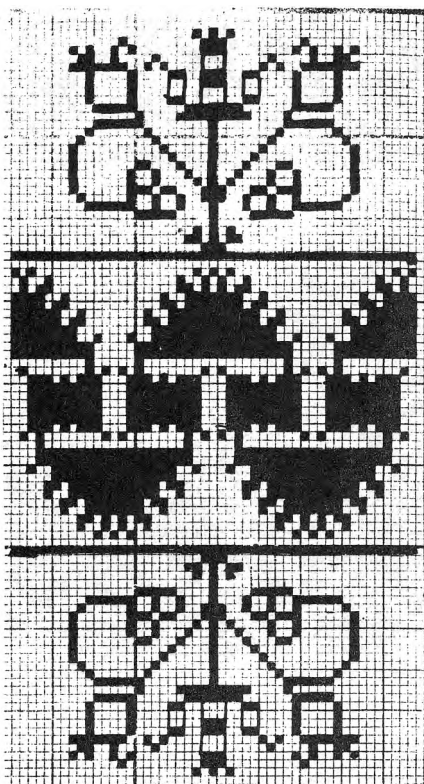
VI. *Kecskeköröm*. a. Felvarrás, fonóján varrott, a megnevezés Kakas Zoltán tanítványainak gyűjtése 1995-ben Bükkhavaspatakán. b. Szedés, Nagygyimes, 1950-es évek. 1996-os gyűjtés.

VII. *Berbécsszarvas* (általánosan ismert megnevezés)

a. *Csóré herbécsszarva*, Puskás Vákár Katalin gyűjtése b. *Berbécsszarva*, szedéshím, Magyarcsügés, 1950-es évek. 1996-os gyűjtés. c. *Recés herbécsszarva*, Férfigallérhím, abroszon, Puskás Vákár Katalin gyűjteményéből d. *Könyökhim*, Gyimesközéplek, 1941, Lükő Gábor rajza.

VIII.

IX.

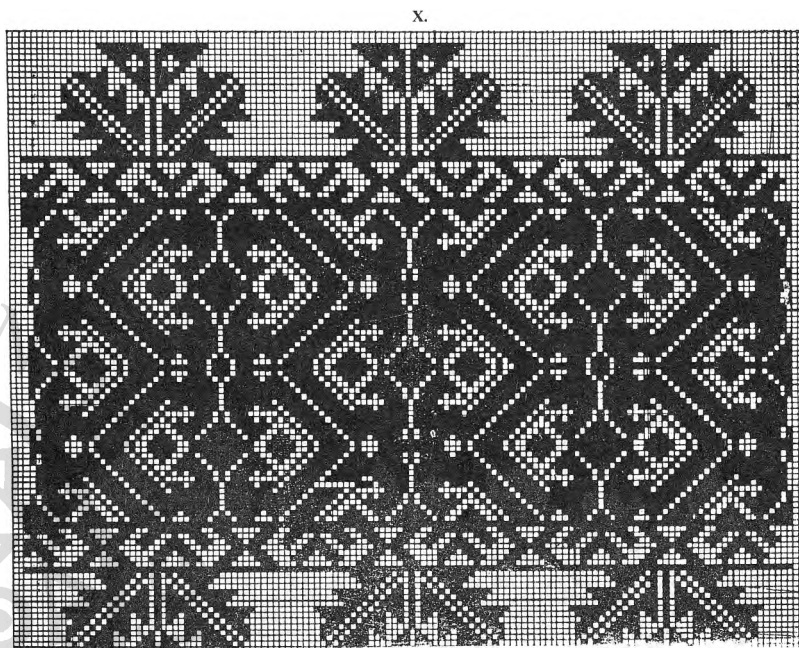
VIII. Árapataki írott tojások, Lőrinczi Etelka gyűjtése szerint:

a, b. *Dészűs* (öves). Lúdtojásra írta a leány a szeretett legénynek. Az a kicsibékás, a b. kígyófejés mintával.

c. *Kégyőfjés*.

d. *Sasos*.

IX. *Kakastaréj*, árapataki lakástextília-minta.

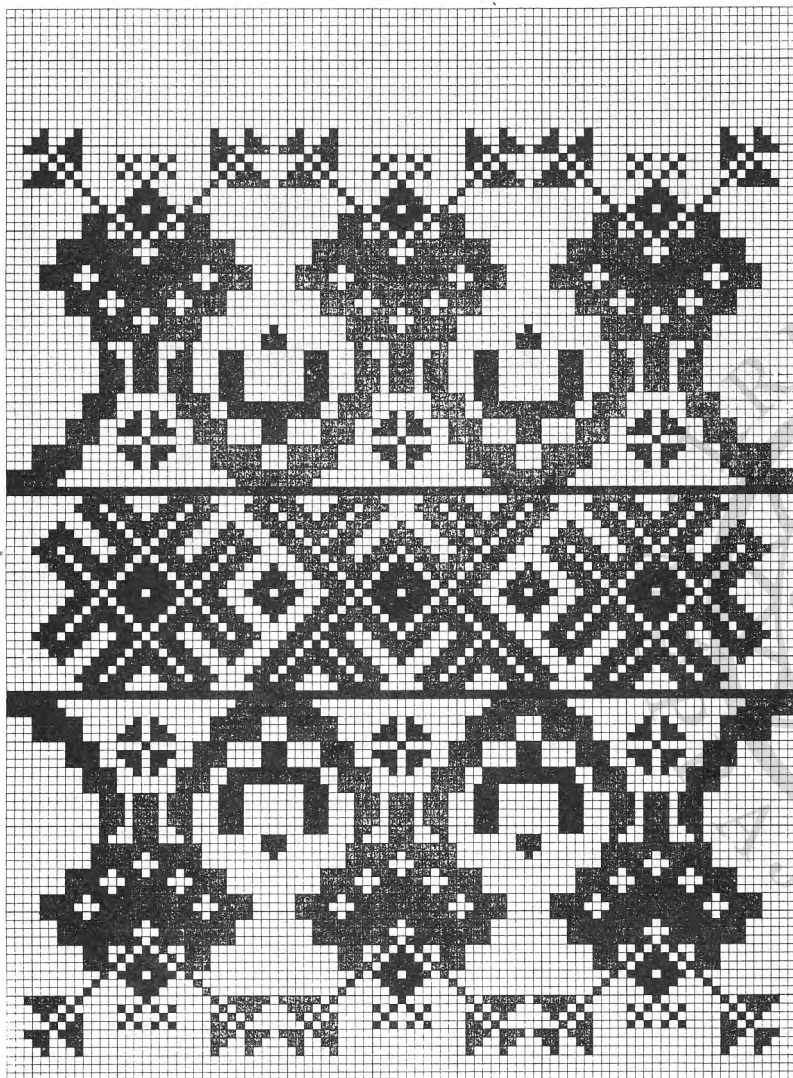
X. *Békaszemes* párna mintája. Árapatak. A menyasszony ágyán legfelül volt e párna helye.

A mintaneveknek tehát mintegy egynegyede saját magával: kivitelezése és felhasználása körülményeivel,¹² illetve a primer formájával kapcsolatos. Úgy tűnik, e réteg aránya a hagyományos terminológia elhalványulásával növekszik. A fennmaradó háromnegyed rész valamilyen metaforikus megnevezés, mely irányulhat a külső élő- vagy élettelen világra, a kozmoszra, az emberalkotta tárgyakra vagy elvont fogalmakra (betűkre, tudatos jelképekre).

Feltűnő, hogy a legnagyobb arányt a viselkedőkről megnevezett réteg alkotja. A szám szerint 78 név közül csupán három (*kampós barát*, *havasbarát*, *bolonpéter*) utal – nem közönséges – emberre: szerzetesre, ill. bolondra, és további három (*ördögborda*, *ördögtérde*, *ördögfeje*) természetfeletti lényre. A többi, szám szerint 72 név valamilyen állatra vagy bár valamilyen testrésze vonatkozik. Utóbbiak egyik-másikánál nem vagy nehezen dönthető el, hogy emberhez vagy állathoz tartoznak-e. Lássuk e réteg további belső megoszlását, a hellyel való takarékoskodásért máris összevetve a gyimesi tojásbűvészt megfelelő kategóriákba tartozó névanyagával:¹³

XI.

XI. *Keresztes-almás* párna mintája. Kocsis Antalné Kunszabó Júlia 1974. 6. sz. A középmenta valamennyi eleme megtalálható a régies inghímzésekben is. A dévai csángó ingen a neve: *ördögterdes*. Szabó Imre 1904. 79. 13. c. ábra.

Vonatkoztatási alap, rendszertani kategória szerint	Inghimnév, egész állat	Inghimnév, állat/ember testrész vagy tartozék	Tojáshimnév, egész állat	Tojáshimnév, (állat/ember) testrész
rovar	ponkos (kicsi ponk, nagy ponk, fogas-hegyes ponk, félhorgas ponk)		ponk	
		félponk		
		ponkhálós		
	prücskös			
	hernyós		pillangós	
	valami bogár			
	pedócka ¹⁴			
	darázs			
puhatestű	kurbécs ¹⁵ cifra, kikánkózzott		csukrocsiga*	
hal		halfejes		
hüllő	kigyós			
		kigyófejes horgas kigyófejes		
		kigyószeme		
		kigyószáda		
				kigyónyelve
kétéltű		békaszeme, kicsi békasze- me, nagy békasze- me		
		békasegge		békasegge
				békalába
	pontyiló		békapintyó*	
		rákláb		
madár		kukukknyelve		kukukknyelve
		fecskefarka		fecskefarka
				fecskefészek*
		nagy lüdszárnya		
				harkálycsokány
				varjúlába
				saskörme
	pulyka, pulykakakasos			
	tyükszedés			
		tyűkbőrös, fogas tyűkhőr		
		tyükszemes		
				tyűklába
				csirkelábas ¹⁶

Vonatkoztatási alap, rendszertani kategória szerint	Inghimnév, egész állat	Inghimnév, állat/ember testrész vagy tartozék	Tojáshimnév, egész állat	Tojáshimnév, (állat/ember) testrész
		kakastaréjos		kakastaréj
		lúdláb ¹⁷		lúdláb
				réceláb*
emlős		öztérgye		
		özfüle		
		farkasnyom		
		farkaszem		
		farkasfogas		
				medvetalpa
				nyúlfulé
		kutyanyom		
		macskaköröm		
		kecskeköröm		kecskeköröm
		félkecske-köröm		
		kecskeszár		
		kecskenyom		
		kecskeláb		
		berbéccszár (kicsi, nagy, esőré, kondorított, alacsonyított, cifra, recés, sima, félhimben, egészhimben)		
		herbécsfeje		
				baránylába
			fehér kabala	
		lófejes		
		csitkőszemes		csitkőszeme*
		ökörhugyas		
		ökörszarva		
ember vagy állat		lábás		
		körmös		
		szemes (aprószemes)		
		szíves		szíves
		fogas-oldalas		

Mielőtt a táblázatba foglaltakat értelmezném, a teljesség kedvéért megjegyzem, hogy a tojáshímek közt is vannak embertestrészekre utaló nevek, mint pl. a *tener*, a *kezes*. Figyelemreméltó, hogy a természeti és természetfölötti világ között közvetítő személyekre vonatkozatható a *pap tenere*, *Mária tenere*, valamint az *ördögtérde* megnevezés.

A táblázatot elemezve két dolgot figyelhetünk meg. A szálszámolás-hoz igazodó geometrikus hímzés, valamint a szabadrajzú, de szerkesztett felületbe betagolódo tojáshímmintakincs szemantikai tartalmát tekintve részben azonos, részben komplementer jellegű. Mindkét műfajban ritkábban az egész állatra, gyakrabban csupán az állat egy testrészére vagy tartozékára vonatkozik a név. Statisztikailag ez így összegezzhető:¹⁸

A mintanév jelölte szemantikai kategória							
Hímzésminta				Tojásnév			
Egész állat		Testrész, tartozék		Egész állat		Testrész, tartozék	
Szám	Százalék	Szám	Százalék	Szám	Százalék	Szám	Százalék
18	25%	54	75%	5	20%	20	80%

A névanyag arra figyelmeztet, hogy itt nem annyira ábrázolásról, hanem inkább indexikus jelölésről beszélhetünk. Az, hogy a díszítő eredetileg jelölni akart-e valamit, vagy pedig a díszítőelemek, motívumok formája inspirálta utólagos értelmezésre, jelenlegi tudásunk szerint nem dönthető el, de feltehető, hogy az ábrázolási készségek korlátozottsága, a stílus elvontsága és a pars pro toto elvének érvényesítése egyaránt indokolja, hogy az egész állatot az esetek többségében annak jelzett testrésze vagy tartozéka is felidézhetette.

A névanyag emberi kultúrát jelző, jellemző tudományos értéke azonban egyetlen helység példája alapján nem ítéhető meg, már csak azért sem, mert gyakorlatukat a helybeliek csak a szokással és hagyománnyal tudják indokolni. Két irányban tapogatózhatunk tovább: a magyar népművészet azonos, hasonló és más műfajaiban, valamint más népek közönségi művészetében.¹⁹

Az állattematika a magyar népművészetben

A magyar népművészetben az állatra vonatkozó mintanevek aránya egy kivételtől eltekintve mindenütt kisebb, mint Gyimesben. Ez irányú számításaimat az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Helység, táj	Műfaj	Az állatra ²⁰ vonatkoztatott ornamensek			
		száma	aránya %	belső megoszlása %	
				Egész alak	Rész, tartozék
Torockó	ingráncolás ¹	7	36,84	28,57	71,43
Gyimes	inghímzés ²²	72	34,21	25	75

Helység, táj	Műfaj	Az állatra ³⁰ vonatkoztatott ornamensek			
		száma	aránya %	belső megoszlása %	
				Egész alak	Rész, tartozék
Gyimes	tojásírás	25	34,09 ²³	20	80
Udvarhely vid. ²⁴	Többnyűstös szőttes	15	31,82	33,33	66,66
Árapatak	tojásírás ²⁵	11	25	54,55	45,55
Marosmagyaró	keresztzemes párna ²⁶	22	21,36	68,18	31,82
Bukovina	keresztzemes párna	6 ²⁸	20	66,66	33,33
Zentalke	férfiing hímzése ⁹	5	20	40	60
Torockó	szahadrajzú párna ³⁰	13	19,70	53,85	46,15
Torockó	keresztzemes párna ³¹	17	19,18	76,47	23,53
Hódmezővsh.	házföldlocsolás ³²	9	17,30	33,33	66,66
Bekecsalja	ruhazsinórozás ³³	5	16,98	20	80
Árapatak ³⁴	keresztzemes párna	13	16,22	33,33	66,66
Kalotaszeg	írásos párnahímzés ³⁵	11	14,95	36,36	63,64
Udvarhely vid.	szabadrajzú párna ³⁶	3	13,64	100	0
Csikszentkirály	keresztzemes párna ³⁷	3 ³⁸	13,64	66,65	33,35
Györgyfalva	geometrikus inghímzés ³⁹	12	10,43	50	50
Sóvidék	keresztzemes párna ⁴⁰	1	8,70	0	100
Szatmár vid.	szedetttes szöttes ⁴¹	4	7,55	100	0
Szék	szabadrajzú párna ⁴²	4	5,26	100	0

A táblázatot két kérdés megválaszolása érdekében állítottam össze: **a.** Mi szerint csökken az állatokra irányuló megnevezések aránya? **b.** Mi szerint alakul a rész/egész kettőssége a terminológiában? A felelethez fel kellett használnom az olyan kiegészítő forrásokat is, melyek módszertani okból vagy az adataik elégtelensége miatt nem bizonyultak alkalmasnak a számszerűsítésre.⁴³

XII. Moldvai csángó szemek, szemeshímek: **a.** szem; **b.** tyúkszem; **c.** tyúkszemek vagy paráma szökdösve; **d.** paráma; **e.** f. lúdszem; **g.** félbékaszem; **h.** i. békaszem; **j.** békaszem, rákszem; **k.** l. tőtött békaszem, rákszem; **m.** rákszem. Szentimrei Judit 1981. 100. ábra.

XIII. Moldvai csángó körnök, körnöshímek jegykendőről: **a.** horgas in; **b.** békakeröm; **c.** két keröm esszefogatva; **d.** három keröm, a szikrahím fia, pujkuca; **e.** szikrahímek. Szentimrei 1981. 107. ábra. A szerző megjegyzi, hogy a körnök számának növekedése a kendőn a fiatalok kapcsolatának elmélyülését jelzi.

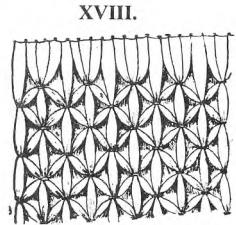
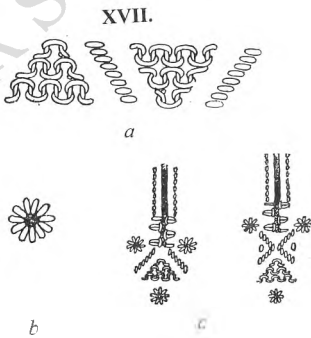
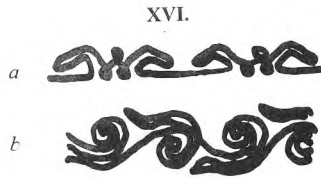
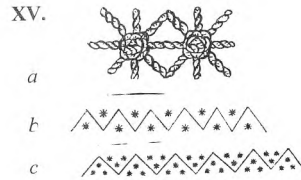
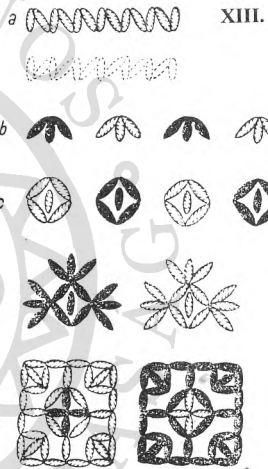
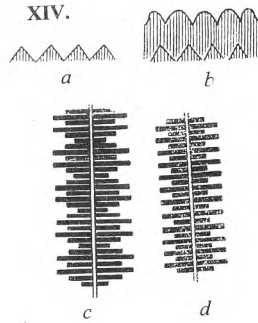
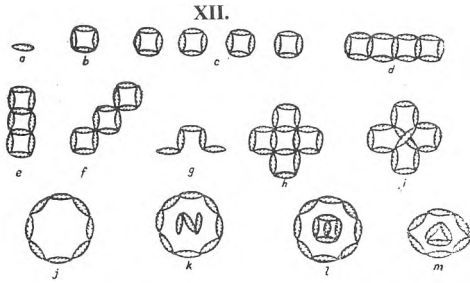
XIV. Kalotaszegi öltéselemek, egyszerű minták: **a.** fog, **b.** c. libafogas kötés, **d.** fecskéfarkas kötés. Péntek János 1979. 5. 7. ábra.

XV. A pókos minta Kalotaszegen: **a.** a szoknya darázsolásán; **b.** egypókos; **c.** hárompókos. Péntek János 1979. 234, 216 és 217. ábra.

XVI. Bekecsalji zsinórminták: **a.** sasköröm, **b.** csiga. Haáz Sándor 1978. 32 és 76. ábra.

XVII. Széki inghímzsminták: **a.** darázs nyűvel; **b.** tyúkszeg, **c.** férfingek hasítékának záradékai. Gazdáné Olosz Ella 1980. 135. 15, 17, 18. ábra.

XVIII. Sepsiszentgyörgyi székely ingnyak darázsolása. Haáz Sándor rajza.

(Itt kell megjegyezni, hogy sokan azért nem is próbálkoztak a népi terminológia gyűjtésével, mert az általuk vizsgált műfajhoz tartozó, újkori tárgyak létrehozói és használói térben vagy időben túl elkülönültek egymástól, s ráadásul evidens volt a műfajon belüli gyors stílusváltás. Ez ugyanis nem adott elégséges időt a standard névanyag kialakulásához, kivéve, ha az teljesen egyértelműen felismerhető alakot jelzett. Emellett világosnak tűnt, hogy ha van is neve a motívumnak, nem vonható le belőle semmilyen következtetés.⁴⁴ Mégis, mint a Kónya Ádám kísérlete igazolja, aki idős Sütő Béla vargyasi festőasztalost kérdezte meg, a mester a saját maga festette motívumokat aprólékos szempontok alapján meg tudja különböztetni egymástól. A virágos reneszánsz és barokk mintákat a megrendelők már jóval kevesebb ismérv szerint különítik el, s aligha asszociálnak hozzájuk szimbolikus tartalmakat.⁴⁵ Mindez indokolja, hogy lajstromunkban csak házi vagy háziipari előállítású műfajok szerepelnek, ez inkább valószínűsíti azt is, hogy a – talán tradicionálisabb, közösségibb – mintanevek esetenként primer jelentésükön túl is mutathatnak, tehát szimbolikusak is lehetnek.)

a. Az állatokra vonatkoztatott terminusok csökkenő aránya rendjében összeállított táblázatból megfigyelhetjük, hogy a műfajok közül leginkább a geometrikus inghímek, az írott tojások⁴⁶ és az aprómintás geometrikus szöttesek ornamenseihez asszociálnak állatalakokat. Előző két műfaj népművészetünkben nagy múltú, ráadásul a tojás a halottkultusszal is kapcsolatba hozható, ezért itt konzervativizmusra gondolhatnánk mint magyarázó elvre. A torockói ingmellszedésre vonatkozó feljegyzés még múlt századi. Várhatóan a gyimesihez hasonló tanulságokat kínálna a moldvai csángó ingvállszedés is, azonban ez az anyag nagyrészt még ismeretlen. A bukovinai székely inghímzés is közel áll a gyimesihez, több azonos mintát és több azonos megnevezést (*kígyós*, *kígyófejes*, *békás*, *ördögterdes*) felkínálva, noha nem ugyanahhoz a mintához tartozik ugyanaz az értelmezés.⁴⁷

Megleppő viszont a nyüstös szöttesek esete. Ezek nálunk új keletűek: Maros- és Udvarhelyszéken feltehetően a múlt század utolsó harmadában terjedtek el a szász takácsipar hatására. Népi terminológiájuk tematikájára⁴⁸ magyarázatul szolgálhatna a szász analógia, azonban sajnos erre vonatkozó ismereteink nincsenek.⁴⁹ Segíthetne az európai takácsmunkák szakirodalmá is, de kérdéses, hogy az tárgyalja-e ezt a kérdést. Tehát azt, hogy a technikával és annak mintakincsével a terminológiát is közvetlenül a szászoktól vettük át, jelenleg sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk.

További lehetőségek: egy korábbi, elhalt műfaj (akár maga a korábban itt is kedvelt inghímezés⁵⁰) szolgálhatott mintául a terminológiai asszociációk számára. Végül lehetséges az is, hogy az elvont geometrikus formák eleve meghatározott típusú asszociációkat keltenek, vagyis bizonyos formák és a hozzájuk kapcsolódó név között jellegileg közvetlen kapcsolat fedezhető fel. Valószínűleg ez a jelenség követhető nyomon a szabad vonalvezetésű szücsrátétek, a házföldlocsolás- és a zsinórnemensek megnevezésében is.

A *szücsrátét-ornamentika* vizsgálatának lehetőségét valószínűleg elszalasztotta a magyar szakirodalom, de figyelemre méltóak az olyan terminusok, mint a *sasköröm*, *halfarok*, melyek jelentőségét Kresz Mária ismerte fel.⁵¹ A *házföld vízzel való locsolása*, amint azt Bihal Emma megsejtette, valószínűleg igen nagy múltú gyakorlat, míg a zsinórozás jelenlegi tudásunk szerint az úri viseletben is csak XVII. századi. E két műfaj egyszerűbb, soros szerkesztésű motívumkincse formailag és terminológiaiailag mégis rokon egymással és régies szemléletmódra vall. A vízvirágok érdekessége nemcsak a csigás, meanderes soros szerkezetű ornamentika domináns jelenléte, hanem ennek változatos névanyaga is, a *víz hullámtól a csigáig, lófejig, kígyóig, hótt ember ujjáig, pávafarokig, agancsosig, farkasfogig, kalácsig*.⁵² Itt a *lófej* azonos a gyimesi *csikószemmel*. Mindkettő meander. A bekecsalji népviseletet díszítő 278 publikált zsinórdísz⁵³ közül 67-et *sasköröm*nek neveztek – ez 24%-ot tesz ki (és ezek közül 64 férfiruhát díszített). Még gyakoribb a *csigás* minta, 86 változat, 30,9%, ez női ruhákon is kedvelt (38 előfordulás). Megjegyzendő, hogy a zsinórból alakított motívumokat a technika is sugallja.

A konzervatívabb tájakon (pl. Gyimesben, Torockón, a jobbágyrendű Árapatakon) általában nagyobb e réteg aránya, mint pl. a nyitottabbakon, amilyen Kalotaszeg. Ugyanazon falun vagy tájon és ugyanazon műfajon belül viszont az időbeli különbségek hoznak változásokat a tematikában: erre a gyimesi ing- és tojásímezésben bekövetkező stílusváltás szolgál jó példának. A györgyfalvi inghímezésben a legutóbbi néhány évtized alatt végbement folyamatokat Orbán Zselykének sikerült megfigyelnie: a hagyományos mintakincset itt megőrizték, de természetes előképek szerinti virágmotívumokkal bővítették és a mintaszerkezeteket bonyolultabbá tették. A régi motívumokat feltehetően újjáértelmezték, másként nem érthető, hogy miért neveznek minden csillagmotívumot rózsának.⁵⁴ Az ornamens átértelmezésére az idézett két kalotaszegi falu, Zentelke⁵⁵ és Györgyfalva⁵⁶ inghímezése terminológiájának összehasonlítása alapján is

gondolhatunk: a zoomorf réteg 10%-os aránycsökkenését az adatfelvételt elválasztó száz év magyarázza. Megfelezi e hosszú időtartamot Dajaszászné kalotaszegi kereszteses kézelőminta gyűjtésének kora: az 1940-es években még következetesen *kígyósnak* nevezték az S alakú minta különböző változatait. (Györgyfalván rendkívül jelentős arányban fordul elő ez az ornemens, de a neve már csak esses.)⁵⁷ A zsinórminták esetében komplikálódási tendencia figyelhető meg, a vízvirágok mintakincsében pedig stílusváltás,⁵⁸ az előbbi esetében nyomon követhető a terminológia változásának egy-egy állomása is.⁵⁹

Az eddig tárgyalt esetekben a vizsgálat időszakában a megfelelő népművészeti műfaj még élő, sőt a bukovinaitól eltekintve produktív volt. Más a helyzet, ha a tudat és viselkedés passzív régiójába kerül át valamely jelenség. Hétfaluban már nem járnak népviseletben, így az inghímek jelentős része is elveszítette a nevét. Seres András a leányingmintáknak már csak egyötödét tudta név szerint is azonosítani, jórészt az újabb stílusúakat, de még így is talált két egészalakos madárábrázoláson kívül egy-egy *rákost*, *kakastarést* és *macskanyomost* is.⁶⁰ A Kis-Küküllő mentén még inkább a múlt ködébe veszett ez az anyag, így nem csodálkozhatunk, ha a kevés, határozottan régies minta közül csak egy kapta a nevét állattestrésről, a *sasfejes*.⁶¹

A terminológiát tehát magától értetődően ott őrizték meg épebben, ahol – legalábbis a gyűjtés pillanatában vagy nem sokkal azt megelőzően – őrizték, sőt gyakorolták magát a műfajt is. Ebben mind a műtárgy-kereskedelemnek, a háziipart fejlesztő programnak, mind a helyenként mába is átnyúló tudatos hagyományápolásnak szerepe volt. Ennek köszönhetik régies terminológiájukat az árapataki lakástextíliák és frott tojások, továbbá a torockói szálán- és rámánvarrottak.⁶² A Sóvidéken viszont, ahol már nem varrják, a mintanévismeret is elhalványul, s már csak a legevidensebb ornamentekeket tudják megnevezni.

Eddig is láttuk már, hogy a stílus jellege kihatással van e terminológia tartalmi sajátosságaira. Az inghímek régi rétegének állatokra vonatkoztatott ornamentei közül egy-kettő a csiki és bukovinai *kereszteses lakástextílián* főmintaként is megmaradt.⁶³ Ám a letevéruhák többsége ornamentikájában határozottan különbözik az ingektől: sormintái kiszélesednek, rácsszerűvé válnak. Míg domináns marad a csillag-, kereszt- és rombuszmotívum, olykor közéjük tagolódik a *béka*⁶⁴, *békaszem*⁶⁵, *teknősbéka*⁶⁶, a rombusz csúcsára pedig felkerül a *berbécsszarv*⁶⁷. A főminta átlós keretmintái pedig esetenként *libanyakra*⁶⁸, *ráklábra* vagy a gyaníthatóan

szimbolikus jelentésű *veszettútra*⁶⁹ emlékeztetik használóikat. E sorozatban a főminta eleme lehet még a *kakastaréj*⁷⁰, a *kakasfarok*⁷¹ és a *szív*⁷² (az utóbbi forma gyimesi neve: *farkasnyom*, *békasegge*), a *macskanyom*⁷³. Utóbbi lekerekített formáival a csillag- és virágmotívum közti átmenet klasszikus példája. A *kígyó* motívum általában már átvezet a reneszánsz virágtöves szerkezetekhez, melyeknél szerkezettagoló funkciót tölt be. Általában azonosítható a reneszánsz indamotívummal.⁷⁴ Érdekes, hogy Árapatakon a virágmotívumok legelőször mesterkék, majd lassanként a főmintát tagoló rácsban kapnak helyet. A madarak a középkori takácsszöttesekről ismert stilizálásban jelennek meg.⁷⁵ Az egészalakos állatmotívumok (őz, szarvas, ló, nyúl⁷⁶) naturálisabb stílusukkal általában újabb kori polgári előképekről tanúskodnak. A konzervatívabb sorminták (nevük Árapatakon: *dészű*⁷⁷) kétoldalról, a peremeken keretezik a főmintát. Pl. a gyimesi kígyós, *csikószemes* vagy *fésűs* bizonyos elrendezésben – S alakú vagy meandermotívumot adva ki – fellelhető mind az árapataki, mind a felsőmarosmenti sorminták között, ha megnevezni nem is tudják e motívumokat.⁷⁸

A szabadrajzú letevő- és felvevőruhákon a reneszánsz virágornamentika válik dominánssá, de a sárközi főkötők nagy része őrzi a meandermotívumot, *csigás* néven,⁷⁹ a drávaszögi hímzéseket pedig Gönyey Sándor jó érzékkel úgy rendezte el, hogy a nagyszámú virágornamentumot, melyek közt helyel-közzel feltűnik egy-egy kígyómotívum,⁸⁰ *aprócsirkéssel*, *halassal*, *rákossal*, *piókással* és *kígyóssal*⁸¹ vezesse be. A torockói hímzés esetében pedig a széldíszeket nevezik meg a korábbi szemlélet szerint.

b. A állatra utaló terminológia nagyságának csökkenő aránya némi képp korrelációban áll a részre/egészre vonatkozó megnevezések közti arány csökkenésével. A sóvidéki példa 100%-a ennek nem mond ellent, mivel túl kevés az adat: egyetlen mintánév valamelyik kategóriában csakis maximális arányt adhat ki. Egyébként azonban feltűnő, hogy a listavezetők (gyimesi inghímzés és tojásírás, torockói ingráncolás, udvarhelyi nyüstös szöttesek) terminológiája a pars pro toto elvének alkalmazásában is elől járnak. A padlólocsolás mint műfaj igen régi lehet, ami indokolhatja a résznevek jelentős arányát. A bekecsalji zsinórminták esetében igaz, hogy látszólag kevés az adat, e mögött azonban sok minta, tehát stabil terminológia meg homonímia áll. Más szóval a nevek megerthetősége igen nagy. Így a feltehetően a szücsrátét tradícióját továbbvivő műfaj

régies terminológiát vonz magához. Az indexikus jelölés tehát régies gyakorlatnak tűnik, a már említett okokból.

Mely állatokat jelölték csupán valamely testrészüikkel, és melyeket ábrázolták egészükben? A kérdés megválaszolásához az öltéstechnikákig kell visszább mennünk. Ugyanis az állatokkal, azok testrészeivel kapcsolatos asszociációk már a *hímzéstechika szókészletében* is megfigyelhetők. Arányuk azonban nem derül ki a rendkívül szétszórt – és hiányos módszerességgel rögzített – adatokból.

A három, legyezőszerűen egymás mellé öltött laposöltés Moldvában *békaöröm*⁸², Kalotaszegen⁸³ és Széken *tyúkláb*⁸⁴, a gyimesi bundán *lidércláb*⁸²; a ferde laposöltés Széken legyezőszerűen *csirkelábat*, egysorosán *nyüvet*, cikcakkosan *ökörhugyosat*, kétsorosán cikcakkosan már *szarufa* mintát eredményez; a párhuzamos laposöltések átcsavarásával *ökörhugyas*, más néven *féldarázs* minta keletkezik, ha ezt háromszög alakúra tornyozzák, *darázt* nyernek.⁸⁶ Az átcsavart laposöltés neve Gyimesben *tyúkbőr*.⁸⁷ Laposöltések csavarják át Kalotaszegen a ráncolás minta szerint számolt egységeit – ezek neve szintén *darázs*⁸⁸. A *darácsolást* a továbbiakban nyolclábú, sugaras *pókokkal* díszíthetik.⁸⁹ Háromszéken és Udvarhelyszéken a rombuszszerűen rögzített ráncok neve *darázs*, a dévai csángóknál és Árapatakon a hímesen összefogott beszegett fodorvégé.⁹⁰ A hímes kötések Kalotaszegen lehetnek többek közt *libafogasok*, *fecskefarkasok*, *pókosok*, *békalábbal*; Háromszéken kedvelt az *ökörhugyas* kötés, ugyanott és a Kis-Küküllő mentén a *bolhakötés*.⁹¹ A szegőöltés neve Kalotaszegen *lábazás*.

Fogakat (*farkasfog*) bizonyos szabályok szerint csoportosított laposöltések, majd rátétek, *tyúkszem* vagy *tyúkfilet* (Kalotaszegen), illetve *tyúksegget* (Háromszéken) a kerek lyukat szegő öltések eredményeznek.⁹² E szemlélet még az ingnyak összekötésére szolgáló egyszerű sodort cémazsinór mintázatának megnevezésében is érvényesül: Gyimesen ez lehet *fogas* és *szemes*.⁹³

Ami az ornamensek rész-egész szerinti tematikus megoszlását illeti, megfigyelhető, hogy a régebbi stílusban az alacsonyabb rendszertani kategóriájú, általában kisebb testű állatokat gyakrabban ábrázolják teljes egészükben, mint a madarakat és emlősöket. Ez utóbbiaknál gyakoribb a részel való helyettesítés. Talán ez az ábrázolásbeli készségek hiányával is magyarázható. Az egészalakos madár- és állatábrázolások ritkák a népművészetben és minden esetben a történeti stílusok hatásával magyarázhatóak, tehát végső soron nyugat-európai előképekre mennek vissza.

Az állattematika más népek közösségi művészetében

Egyelőre, korlátozott lehetőségeimnek tulajdoníthatóan, főként a szomszéd és a rokon népek közösségi művészetét próbáltam áttekinteni. Tisztában vagyok vele, hogy a vizsgált anyag a továbbiakban mind földrajzilag (szinkronikusan), mind történetileg (diakronikusan) kiterjeszten-dő.

Nép, forrás	Műfaj	Az állatra ⁹⁴ vonatkoztatott ornamenszavak			
		szám	arány %	belső megoszlás %	
				Egész alak	Rész, tartozék
nyenyec	bundarátét ⁹⁵	21	87,5	12,5	87,5
kirgiz	nemez ⁹⁶	9	56,25	33,33	66,66
obi-ugor	(szétválasztatlan ⁹⁷)	61	52,59	39,34	60,66
kirgiz	takácsszóttés ⁹⁸	15	48,39	6,66	93,35
kirgiz	csomózott szőnyeg ⁹⁹	10	38,46	20	80
román	tojásírás ¹⁰⁰	90	31,14	45,55	54,44
kirgiz	hímzés ¹⁰¹	9	31,03	33,33	66,66
román	szóttés ¹⁰²	30	21,90	26,66	73,33
román	hímzés ¹⁰³	45	18,44	28,88	71,11

A bolgárookra vonatkozó adataim hiányosak, Koev mindenesetre 154 növénynév mellett 201 állat- és 45 emberábrázolást említ.¹⁰⁴

A románok és a bolgárok hagyományos népi kultúrája vegyes gazdálkodáson alapszik, tehát tipologikusan a mienkhez hasonlóknak tekinthető, a kirgizek viszont nomád nagyállattartással foglalkoznak, tehát várhatólag náluk jelentősebb szerepet kap az állatornamens. Valóban így is van, bár műfajonként és tárgyfeleségekként eltérő mutatókkal. Az állatornamenszavak aránya a legnagyobb múltú nemezmunkákon a legnagyobb, és fontosságuk fokozatosan csökken az újabbnak feltételezhető műfajokon: a szóttéseken, a csomózott szőnyegeken, majd a hímzéseken. Tehát az utóbbi két tárgytypuson a Gyimesekben tapasztalt értékekhez áll közel.

A halász-vadász obi-ugoroknál technikák szerint nem választottam szét az anyagot, globálisan nézve azonban az állatokra vonatkoztatott mintanevek az ornamentikának több mint felét teszik ki.¹⁰⁵ És végül a rénszarvastartó nyenyecéknél (jurák-szamojédoknál), akik az obi-ugoroktól vették át a bőrrátétes ornamenszavakat, nyenyecre fordított nevekkel, 24 mintából már csak három nem figurális tematikájú. Ez az alakosok 87,5%-os arányát jelenti.

A kezdetleges kultúrájú népek jellemző sajátossága, hogy ornamentikájukat fokozott mértékben vonatkoztatják állatokra. Legtöbbször nem egész állatra, csak annak valamely részére, tartozékára, nyomára. (Az utóbbi főleg a vadász népek számára fontos: az állat gyakran nyomával jelenik meg először.¹⁰⁶) Ez az eljárás az archaikus gondolkodásból fakad, mely szerint a rész felidézi az egészet. A jelzésre érdemes egész pedig több önmagánál: nem közönséges jeltárgy, hanem szimbólum, mely mitologikus, totemisztikus asszociációkat ébreszt az adott közösségben. Ezek az asszociációk viszont ezoterikusak, tabu alá esnek; talán ezzel is összefügg, hogy az állatokat nem annyira ábrázolják, mint inkább csak utalnak rájuk.

Jellemző e fokon, hogy az ornemensnevek az illető kultúrában fontos elemekre vonatkoznak. A halász-vadász obi-ugoroknál pl. halakra (*menyhal, kárász nyelve, csuka állkapcsa*), vadászott madarakra (*fajdkakas, nyírfajd, vadlúd, vadkacsa*) vagy prémállatokra (*medve, nyúl, róka, hód, coboly*), továbbá főként húskért vadászott állatokra (*jávorszarvas, rénszarvas*). Meg a lóra. Madaraik egy része (*fajdkakas, vadlúd, hattyú, „áloomadár”*) mitikus. Emblematikus állatok, az exogám frátriákra utalnak: a mosz frátriára a *nyúl*, a *ló*, a *fajdkakas*, a *vadlúd*, a *coboly*, a *por* frátriára a *róka*, a *medve*. Az állatok egy része a felső (égi) világhoz tartozik, más része a földi világhoz; a fejetlen állatok, félemberek és csúszómászók valószínűleg az alvilághoz. (Egyes jelképek egymással felcserélhetőek. Gondolok pl. arra, hogy bizonyos ornemens *medve, ember, béka, sőt hód* névvel is feltűnik.)

A tundralakó jurák-szamojédoknál a halászatnak alig van jelentősége. Ezért náluk az adatok szerint nem jellemző a halak indexikus jelölése sem. Fő foglalkozásuk a réntartás. A Homics monográfiájában közölt 24 minta közül 6 minta kapcsolatos ezzel (5 *szarvasagancs*, 1 *pata*). Viszonylag nagyszámú mintanév utal a prémvadászatra fontosságára (3 *nyúl-füles*, 1 *medvenyom*, 1 *rókakönyöke*, 1 *kékróka melle*, 3 *coboly*). Az utóbbiakból kettő hiányos (az egyik *fejetlen*, a másik *egyoldalú*), tehát alvilági.

A termelő gazdálkodást folytató népeknél az állatokra utaló ornamentika jelentősége egy ideig megmarad. Kivitelezési módja továbbra is főként indexikus jelölés. A bolgároknál pl. sok az *arc, fül, szem, szemöldök, fog, szárny, láb, köröm, ujj, farok* vagy *nyom* megnevezésű minta. E testrészek, tartozékok azonban mindinkább tenyésztett és egyre kevésbé vad állatokéi. Pl. a *medve nyoma* vagy *lépése* mellett találkozunk *kos, kutya*,

cica nyomával vagy lépésével is. További jelölt háziállataik: a ló (*fej, borda*), bivaly (*szarva*), bárány, juh, csirke, kacsa, pulyka, páva, selyemhernyó bogár. Náluk is jelen vannak az alvilági és vízi állatok (*sárkányok, gyíkok, teknősbékák, rákok* – 201 mintából 24). Ami még figyelemreméltó, az a *hernyók, legyek*, „undok állatka”-k megjelenítése.

Kultúraspecifikus, hogy mely állatot részesíti az ornamentika terminológiája előnyben. Az állattartó kirgizek esetében a *berbécset (szeme, szarva)*, a *kecskét (szarva, patája, körme)*, a *tevét (nyaka)*, a *lovat (lába)*. Fontos náluk a fiatal állat: a teveborjú, a csikó. Az állatszaporulat fokmérője lehet a gazdagodásnak. A *kutya*, melyet *nyomával* és *farkával* jelölnek, talán totemállatuk. (A monda szerint a kirgizek negyven lánytól – *kirk kisz* – meg egy kutyától származnak. Ezzel volna kapcsolatban a mintakincs „negyven ág” motívuma?) A *kutyafarokként* értelmezett jel nem más, mint a titokzatos meandermotívum. Helyet kap a kirgiz ornamentikában a pusztá rettegett királya, a tigris is *nyomával* és *karmával*, továbbá a holló *karmával* és a fogolymadár *szemöldökével* jelölve. Meg a pók, skorpió, légy.

Az eredetileg pogány szimbólumok a kereszténység hatására kezdenek átértelmeződni. E folyamat egyes jelei a románságnál figyelhetők meg, ahol a legkülönfélébb állat(testrész), növény, tárgy stb. mintanevek mellett ortodox egyházi jelképek is megjelennek: a nők katrincáját, ingét egyebek mellett *áldozati kalács, gyertya* díszíti.¹⁰⁷ E szent jelképeknek mágikus erőt tulajdoníthattak. Legalábbis az *Istenanya öve* és a *pap öve* mintájú frott tojások hitük szerint a szülést könnyítették meg (míg a *veszett utas* motívumú tojás a halottkultusszal volt kapcsolatos).¹⁰⁸

Végső, kérdőjeles következtetések

A magyar népművészet előbbieken tárgyalt vonulatába tartozó mintakincs formáját és terminológiáját tekintve egyaránt a fent jelzett sorozatba illeszkedik. Ha nem is mutatható ki több ezer éves volta, tipologikusan egy archaikus jellegű ornamentikához tartozik és egy igen archaikus jellegű gondolkodásmód terméke. Jelzi a természetközelség és a termelő kultúra együttes jelenlétét. Benne egykori mitologikus-vallási asszociációk jelenlegi tudásunk szerint nem mutathatók ki (hacsak a *nyúlfüles, medvetalpas* nem fog mégis annak bizonyulni). Korábbi mágikus funkciói azonban gyaníthatók. A *berbécsszarva* motívum a török népeknél a termékenység és a boldogság jelképe. Talán nálunk is az volt?

A bizonyítástól távol állunk, legalábbis egyelőre. A nyelv ugyanis expanzív természetű: hajlamos viselkedőkről nevezni meg a nem viselkedőket.¹⁰⁹ Állatokról nevezünk meg számos növényt és tárgyat is.¹¹⁰ E metaforikus nyelvhasználat nemzetközi voltát és produktivitását jelzi, hogy még az informatika terminológiájában is helyet kapott („egér”). Mai nyelvi szokásaink mögött egyértelműen csak a hasonlóság elve áll:¹¹¹ ebből azonban nem következik, hogy a kultúra korábbi fázisaiban is ez volt a jelenség kizárólagos magyarázó elve.

Érdekes, hogy Gyimesben milyen nagy megterheltségi szintjük van a negatív értéktartományba sorolható jeleknek.¹¹² Erre a gyakori *ponk* (pók) minta értelmeztetésekor jöttem rá. A szó jelentését így magyarázták meg: "Hát a mezőkön úgy folynak azok a hálók, és abban vannak azok a piszkos nagy ponkok. Ott kinn a mezőkön s az udvarokon is leledzik az a szalag, s akkor szednek olyan burkolatot, és abba gubóznak belé. Ugye hogy az, na, piszkos dolog..." Felmerül a kérdés: miért díszítették a gyimesiek éppen *póknak*, *kígyónak*, *békaseggének*, *ördögtérdének* értelmezett motívumokkal az ingeiket, húsvéti tojásaikat, amiket ráadásul a templomban meg is szenteltettek. Miért került „*malacpucás*” hím a bukovinai székely nők ingére?

A magyar inghímzés egykori esetleges mágikus funkciójára a moldvai csángó anyag alapján is gondolhatunk. Erre az eddigi egyetlen idevonatkozó publikáció szerzője, Szentimrei Judit is felfigyelt. A csángó ingek egyébként egyszerű sordíszítményein a *kereszt*, *hurok*, *kupa*, *vízfolyásos* elnevezésű ornamensek mellett körmöket vagy szemeket (*békaszem*, *rák szem*, *tyúkszem*), *fogat*, *zúzát*, *félbolhát*, *nyüvet*, továbbá *kígyós* díszítményt találunk. Hasonló gyanút ébreszt az idézett öltéstechnika-terminológia is.¹¹³

Ha valóban volt az ornamentikának mágikus funkciója, azt a racionális gondolkozásmód az idők során szétzúzta. Úgy gondolom, ezzel is magyarázható, hogy az e rétegbe tartozó díszítménykincs az újabb divatú ornamentika mellett szerényen a szélekre szorult és nevét elveszítette. Ha mégis megmaradt főmintának, az esetek többségében átértelmeződési folyamaton ment át. A hímestojáson a *békából tulipán*, a gyimesi hímzésen *kígyóból tekenyő*, a bekecsalji zsinórdíszeken *saskörömből tulipán*, a *csigásból herelapis*, *eperlapis*, *tulipántos* minta lett. Fordított folyamat is lejátszódhatott. Az újonnan átvett reneszánsz indamotívumot kígyónak is értelmezhetnék, szemet, farkat jelölve neki. A levélbe madarat is belekép-

zélhettek, amint azt egy torockói varrottason a hozzákanyarított fej és láb jelzi.

Az alakulás fő iránya azonban a racionális gondolkodás üzelve után az állatként vagy állattestrésként értelmezett elvont ornamensek visszaszorulása vagy legfeljebb reliktumként való fennmaradása. Jól jelzi ezt csökkenő arányuk, mely, amint igyekeztem kimutatni, a stílusváltással függ össze. E folyamat a terminológiában a növényi vonatkozású mintanevek s azon belül főként a virágornamensek elszaporodása irányába mutat; gyakori a névátvitel állatról növényre vagy állatról formára (*csigás*); állatról tárgyra (rákláb), a vadnövény (*bojtág*; *bojt*=fenyő; *botikás*) és a természetett haszonnövény (*káposztás*, *ugorkás*, *rozsféjes*, *barackmagos*) nevek mindinkább dísznövényekkel való helyettesítése (*rózsás*, *szegfűs*, *tulipános*). Az új neveket csak kisebb mértékben kapják átértelmezett motívumok. (Pl. csillagból rózsza, békából tulipán.) Változik maga a díszítménykincs is. Részben nyugati (reneszánsz, barokk, rokokó), részben keleti (oszmán-török) hatásra elterjedő nagyszámú virágmotívum mellett megjelennek a szintén magaskultúrából származtatható, nemegyszer heraldikus eredetű, egészállatos ábrázolások. A jelölés helyett mindenképp az ábrázolás válik dominánssá. A díszítménykincs fő funkciója most már az esztétikai funkció. Ez kihat a névadásra is. A periférikus helyekre visszaszorult, értelmüket veszített szimbólumokat már nem fontos azonosítani, nevük ezért elfelejtődik, csupán „pillanatnyi képzetkapcsolások” termékévé válik. A felismerhető ornamensek viszont egyértelműen megnevezhetők. Végül az ipari termékek térhódítása fölöslegessé teszi az esztétikai célú ábrázolások létrehozását is. E fázisban már csak a fennmaradt kulturális reliktumokat kellene megnevezni: természetes, hogy ez egyre kevésbé lehetséges.

Kutatóink e két utóbbi korszakban tevékenykedtek: nem csoda, ha számukra a névanyag oly keveset mondott. Nagyobb anyag vizsgálata viszont arról győz meg, hogy az ornamensek is, a rájuk vonatkozó terminológia is rendszerszerű: történetileg változó, szinkronmetszetben pedig etnikumonként, táji csoportonként eltérő szerkezetű. E kérdések szélesebb perspektívából történő vizsgálata mind az egyes népek kultúrájára, mentalitására, mind a kultúra mozgására nézve még nem sejtett tanulságokhoz vezethet.

Szakirodalom

- ANTIPINA, K.I.
1968 *Vorszovoe tkacsesztva*. In: Ivanov–Antipina 1968. 59–75.
- ANTIPINA, K.I. – MAHOVA, E.I.
1968 *Bezvorszovoje uzornoe tkacsesztvo*. In: Ivanov–Antipina 1968. 48–58.
- BIHAL Ella
1983 *A vásárhelyi szegény ember háza földjének díszítőművei*. Klny. a Kiss Lajos Emlékkönyvből. Hódmezővásárhely.
- COMȘA, Dimitrie
1904 *Album de broderii și țesături românești*. Sibiu.
- CSEPELEVECKAJA, G.L.
1968 *Vűsivka*. In: Ivanov–Antipina 1968. 78–95.
- CSETNZECOV, V. J.
1948 *Ornament lentocsново tipa u obszkih ugrov*. Szovjetszkaja Etnografija nr. 1. 143–152.
- K. CSILLÉRY Klára
1995 *Állatábrázolás a népi bútorokon*. In: *Állatábrázolások a magyar néphagyományban*. Tiszafüred–Abádszalók 1995. március 30–31. Az előadások összefoglalói. Szolnok. 31–32.
- CSISZÉR Imre
1974 *Csíkszentkirályi keresztszemések*. Csíkszereda.
- CSULAK Magda – GAZDÁNÉ OLOSZ Ella
1972 *125 szálánvarrott magyar hímzés minta*. Arapatak. Sepsiszentgyörgy.
- DAJASZÁSZYNÉ DIETZ Vilma – PALOTAY Gertrud
1942 *Kalotaszegi gallér- és kézelőminták*. Közlemények az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből. II. 2. 100–141.
- GAZDA Klára – LŐRINCZI Etelka
1988 *Puncte de cusături aplicate în portul popular din județul Covasna*. Aluta XVII–XVIII. 251–291.
- GAZDÁNÉ OLOSZ Ella
1980 *A széki öltésmódok*. In: *Népismereti Dolgozatok 1980*. 131–146.
- CS. GERGELY Gizella – HAÁZ Sándor
1976 *Udvarhelyi varrottások*. Szentimrei Judit előszavával. Bukarest.
- GOROVEI, Artur
1937 *Ouăle de paști*. București.
- GÖNYEY Sándor
1944 *Drávaszögi hímzések*. Bp.
- GYÖRFFY István
1925 *Nagykún szűrhimzések*. I. Bp. Magyar Népművészet XI.
- GYÖRGYI Erzsébet
1974 *A tojáshímzés díszítőműkincse*. Díszítőműrendszerezési és -értelmezési kísérlet. NÉ LVI. 5–85.
- HAÁZ Sándor
1978 *Zsinóros díszítés a bekecsalji népviseletben*. In: *Népismereti Dolgozatok 1978*. 129–176.
- 1993 *Sóvidéki viselet*. In: Haáz F. Rezső – Haáz Sándor: *Erdélyi viseletek*. Budapest. 27–98.

- F. HALAY Hajnal – SZENTIMREI Judit
1997 *Torockói varrottások*. Előszó Szentimrei Judit. Bukarest.
- HOMICS, L. V.
1966 *Nencü*. Moszkva–Leningrád.
- IVANOV, Sz. V.
1952 *Materiali ornamenta k probleme kulturno-istoricseszkh szvjazej hantov i manszi*. Szovjetszkaja Etnografia nr. 3. 85–99.
- IVANOV, Sz. V. - ANTIPINA, K. J.
1968 *Narodnoe dekorativno-prikladnoe isszuskstvo kirgizov*. Moszkva.
- IVANOV, V. V.
1982 *A művészet és a piktográfia egy archaikus jeltípusáról*. In: *A művészet ősi formái*. Szerk. N. Ju. Nyekljudov. Bp. 111–146.
- KOCSIS ANTALNÉ KUNSZABÓ Júlia
1974 *Székely varrottas minták*. Bp.
- KOEV, Ivan
é. n. *Bulgarszkata vezbena ornamentika*.
- KÓNYA Ádám
é. n. *Sütő Béla virágai*.
- KÓSA-SZÁNTHÓ Vilma
1979 *Csángó népviselet*. In: *Hargita megyei népviselet*. (Szerk. Kardalus János) Csíkszereda. 103–149.
- KOVÁCS Dénes
1969 *Gyimesi csángó írott tojások*. Csíkszereda.
- KRESZ Mária
1978 *A magyar szücsornamentika történeti rétegei*. Ethnographia XXXIX. 315–353.
1979 *"Sasköröm."* *A zalatnai szücsornamentikáról*. Művészet 12. sz. 4–5.
- LÜKŐ Gábor
1942 *A magyar lélek formái*. Bp.
- MAHOVA, E.I. – CSERKASZOVA
1968 *Ornamentirovannije izdelija iz vojlovka*. In: Ivanov–Antipina 1968. 13–29.
- MALONYAY Dezső
1907 *A magyar nép művészete. I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Bp.
1912 *A magyar nép művészete. IV. A dunántúli magyar nép művészete*. Bp.
- MOLNÁR István – MOLNÁR Kálmán
1971 *Sóvidéki keresztiszemesek*. Székelykeresztúr.
- MONORINÉ ROHLIK Erzsébet
1990 *A varázserejű himes tojás*. H. n.
- ORBÁN Zselyke
1996 *Györgyfalva női inghímzései*. Államvizsga-dolgozat a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Néprajz Tanszékén.
- PALKÓ Attila – PORTIK Irén – ZSIGMOND József
1985 *Felső-Maros vidéki varrottások*. Bukarest.
- PALOTAY Gertrud
1938 *A gyimesi csángók hímzései*. NÉ XXX. 97–101.
- PÉNTÉK János
1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Bukarest.

PETKES József

1979 *Szöttesek*. In: Bura László – Fejér Kálmán – Petkes József: *Szatmár vidéki néphagyományok. Népdalok és szöttesek*. Satu Mare. 83–127.

SERES András

1972 *Barcasági csángó leányingek himzésintái*. Sepsiszentgyörgy.

1973 *Barcasági csángó férfingek, menyecskeingek, öregasszonyingek és díszkendők himzésintái*. Sepsiszentgyörgy.

1975 *Népi himzéseink. Balavásár, Barcaság*. Művelődés 1. sz. 42–44.

1977 *Népi himzéseink. Gyimes*. Művelődés 4. sz. 35–38.

SINKÓ KALLÓ Katalin

1980 *Kalotaszegi nagyírásos*. Bukarest.

SZABÓ Imre

1904 *Dévai csángó-székely népviselet és táplálkozás*. NE V. 69–84.

SZENTIMREI Judit

1974 *Szöttes és varrottas*. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest. 124–178.

1976 Lásd Cs. Gergely–Haáz 1976.

1978 *Varrottások*. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest. 192–254.

1981 *Varrások, himzések*. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest. 291–356.

1982 *Széki iratosok*. Bukarest.

1997 Lásd: F. Halay–Szentimrei 1997.

SZILÁGYI N. Sándor

1996 *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár.

TANKÓ Gyula

1996 *Gyimesi szokásvilág*. Székelyudvarhely.

UNDI Mária

é. n. *Sárközi főkötők*. Bp.

VAHTER, Tyyni

1953 *Ornamentik der ob-ugrier*. Helsinki.

VÁMSZER Géza

1934 *Perefernumos levél 1739-ből*. Csíki Lapok 1934. szept. 23.

VISELETKÓDEX

1990 *Régi erdélyi viseletek*. Viseletkódex a XVII. századból. Budapest.

VISKI Károly

1937 *Díszítőművészet*. A Magyarság Néprajza II. 275–395.

WILK. Herta (gesammelt von)

1974 *Siebenbürgisch-sachsische Leinenstickereien aus Tartlau*. Mit einem Vorwort und 52 Bildtafeln. Bukarest.

Jegyzetek

¹ A dolgozat alapszövege 1995. március 31-én Abádszalókon hangzott el az *Állatábrázolás a magyar néphagyományban* című konferencián. Az eredeti szöveg egyes adatait folyamatos gyűjtéseim eredményeinek megfelelően módosítottam.

² Viski 1937. 336.

³ Györgyi 1974. 12.

⁴ Péntek 1979. 199.

⁵ Gyimesi hízmésmintákat tartalmazó, eddig megjelent publikációk: Palotay 1938, Lükő 1942, Seres 1977, Kósa-Szánthó 1979.

Ezenkívül a következő gyűjtemények idevonatkozó anyagát volt alkalmam tanulmányozni: Néprajzi Múzeum, sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, gyimesfelsőlóki helyi gyűjtemény, Antal Mária gyimesbükki tanítónő helyi gyűjteménye.

Lükő Gábor volt szíves a rendelkezésemre bocsátani a negyvenes években gyűjtött anyagát, amiért ezúton is köszönetet mondok. Felhasználtam még Puskás Tompos Katalinnak a Kriza János Néprajzi Társaság 1992-es pályázatára beküldött gyűjtését; a Kakas Zoltán vezette "Bao-bao expedíció" 1991 nyarán, kérésre végzett gyűjtését – amit ezúton is köszönök –, valamint a saját helyszíni gyűjtéseimet.

⁶ Ez nem igényel rajztudást: a természetű formát (egy frissen szakított virágot, levelet vagy egy porcelánedény mintáját) a rácsként szolgáló szita szemével számolják le, majd az alig geometrizált mintát keresztzemes öltéstechnikával reprodukálják.

⁷ A múlt idejű fogalmazást az indokolja, hogy az utóbbi két évtizedben kivetköztek a gyimesiek, csupán rendkívüli alkalmakra, pl. búcsújárára veszik fel hagyományos öltözöket.

⁸ Magukat a mintaelemeket előképek – régebbi ingek darabjai – alapján másolták, melyeket összefűzve őriztek, az újítást a szerkesztéssel, a különböző elemek kombinálásával, színezéssel és esetenként a fehérre maradt részek színes kitöltésével valósították meg, belül maradvá a stílus kánonjain. A nyelvészet műszóhasználatára szerint tehát ez esetben is a langue/parole kettősségét figyelhetjük meg.

⁹ A mintanévismeret részletesebb elemzése más dolgozat témája lesz, itt most csak néhány jellegetes vonására térek ki.

¹⁰ A statisztika 688 mintanévet alapján készült. Mivel azonban nem az egyes nevek gyakorisági mutatóját szándékoztam kiszámítani, a többször is előforduló azonos megnevezéseket egyetlen egységnek tekintettem. Így a mintanevek száma 224-re csökkent. Amennyiben egy főnév különböző jelzős vagy határozós szerkezetekben szerepelt, valamennyit külön egységnek tekintettem.

¹¹ E kifejezést Szilágyi N. Sándortól (1996. 78. és köv.) vettem át. Ide sorolom az állatokra, emberre, illetve a természetfeletti lényekre vonatkozó neveket.

¹² A gyűjtés módszere különösen az e kategóriákra vonatkozó terminusokra van kihatással. Míg a spontán névadás csupán az egyes mintakompozíciók főmotívumaira vagy azok valamelyikére van tekintettel, a gyűjtő kérésére megnevezik a szerkezeti elemeket és az egyes motívumokat is. Ennélfogva tehát az arányukat az aprólékos gyűjtés némiképp megnöveli.

¹³ A tojás-hímek nevét Kovács Dénes (1969) és Tankó Gyula (1996). kötetéből merítettem. A csillaggal megjelölt nevek Demeter Éva kolozsvári néprajzszakos egyetem hallgató gyűjtései. Ezúton köszönöm meg, hogy beleegyezett adatai felhasználásába.

¹⁴ Román *păduche*: tetű (?).

¹⁵ Román kölcsönszó, jelentése: csiga.

¹⁶ Monoriné 1990. 44.

¹⁷ Csipke-felvarrástechnika neve.

¹⁸ A tanulmányban szereplő számítások saját munkám eredményei.

¹⁹ Természetesen az összehasonlító statisztikai vizsgálat buktatója a források egyenlősége, ami a nyert számok abszolút érvényességét megkérdőjelezi, viszont az általános tendenciák jelzésére alkalmasnak bizonyul.

²⁰ Ide számítom mindazokat az eseteket is, melyekben nem tisztázható, hogy a testrész emberhez vagy pedig állathoz tartozik.

²¹ Jankó 1893. 112.

²² Mint említettem, itt csak a fonáján varrott és a ráncszedéses hímeket veszem tekintetbe. Az újabb stílusú *butukos* (keresztaszemes) hímzésekben ugyanis egyértelmű a növényi ábrázolás túlsúlya.

²³ Némi következtetéssel e százalék kiszámításánál csak a témára nézve ki-merítőnek számító publikált anyagot (Kovács 1994, Tankó 1996. 69.) vettem tekintetbe, mivel Demeter Éva gyűjtésének részletesebb elemzésére nem kaptam engedélyt, Monoriné pedig csak példáz. Viszont – mivel a mintanevek e rétegét részletesen bemutató táblázatomban felhasználtam ez utóbbiak idevonatkozó anyagát –, nem tekinthetek el tőlük. Ezért e csoportnak az összmintákbeli aránya valamivel nagyobb, mint amennyit feltüntettem. De egyébként alkalmam volt áttekinteni Antal Mária nagygyimesi tanítónő recens gyűjtését, melyben a virágornamentika dominanciája figyelhető meg. Nagygyimes a kistáj legdinamikusabb területe, s úgy tűnik, e gyűjteménybe a legújabb stílusú minták kerültek be.

²⁴ A mintanevek gyűjtője és rendelkezésemre bocsátója Haáz Sándor. Ezúton mondom köszönetet érte.

²⁵ Lőrinczi Etelka kéziratos gyűjtésében a viselkedők csoportját az itt be nem számított embertestrészek (*kezes, tenyeres, ujjas*) is gyarapítják. Ha azokat is beszámítjuk, a csoport az összmintanevek 29,3%-át teszi ki, és a rész/tartozék–egész arány az előbbi javára módosul: 57,14–42,86.

²⁶ Palkó–Portik–Zsigmond 1985. A rövidség kedvéért a lakástextil helyett a továbbiakban párnát írok.

²⁷ Kocsis Antalné Kunszabó Júlia.

²⁸ Ebből egy minta sárkányos.

²⁹ Malonyay 1907. 252. Edvi Illés Aladár gyűjtésére hivatkozik.

³⁰ Szentimrei 1997.

³¹ Szentimrei 1997.

³² Bihal 1983.

³³ Haáz 1978.

³⁴ Csulak–Gazdáné 1972.

³⁵ Sinkó Kalló 1980.

³⁶ Cs. Gergely–Haáz 1976.

³⁷ Csizsér 1974.

³⁸ Ebből az egyik mintanévv *sárkányra* vonatkozik.

³⁹ Orbán 1996.

⁴⁰ Molnár–Molnár 1971.

⁴¹ Petkes 1979.

⁴² Szentimrei 1982.

⁴³ Így pl. Gönyey Sándor (1944) egyébként igen gazdag és értékes drávaszögi főkötő-publikációjában csak néhány névről lehet egyértelműen eldönteni, hogy azokat a szerző gyűjtötte és nem maga adta. Viszonylag kevés mintanevet mellékelte Undi Mária is pompás sárkózi fejkötőhímzés-gyűjteményéhez. Más népművészeti műfajok, mint pl. a nagykun szűrhimzések (Györffy 1925) esetében fel sem merült a népi terminológia kérdése.

⁴⁴ Hasonló esetekre hívta fel a figyelmet K. Csilléry Klára *Allatábrázolás a népi bútorokon* c., szintén Abádszalókon, 1995. március 31-én elhangzott előadásában.

⁴⁵ Kónya 197.

⁴⁶ Árapataki írott-tojás mintanevek: *tyúklábas, berbécsszarvas, kígyófejes, csigás, sasos, daruollas, kakasos* és *békás*. Az utóbbinak több változata van, rákerül a lány szeretőjének szánt lúdtojásra is.

⁴⁷ Szabó 1904, Lükő Gábor kéziratos gyűjtése és saját csernakeresztúri gyűjtésem.

⁴⁸ A Haáz Sándor által gyűjtött ötven mintanéből tizenöt állattal kapcsolatos: *egérfarkas, macskatalpas, darázs farkas* (?), *darázs fészkes, darázs shimes, ökörhugyas, nyulas, pillangós, hollós, libaszemes, lúdfogas, macskanyomos, farkasfogas, kígyós*.

⁴⁹ Hertha Wilk hízmésmintaalbuma sem közöl egyetlen népi terminust sem.

⁵⁰ A XVII. századi erdélyi Viseletkódex (1990. 4, 5, 22, 33, 48, 54, 56, 61, 62, 64, 66, 69.) olyan képein, melyeken a felsőruha nem takarja az inget, a megőrkített személyek többsége, etnikumától és társadalmi helyzetétől függetlenül, hímezett ingben van. 1739-ben egy csíkszentgyörgyi nemeslány, Bochkor Katalin hozománya 15 inget tartalmazott, valamennyi hímes volt (Vámszer 1934). Haáz Ferenc Rezső 1929 és Haáz Sándor (1993. 75.) gyűjtései szerint Udvarhelyszéken a múlt században a vőlegényinget hímezték.

⁵¹ Kresz 1978, 1979.

⁵² Bihal 1983. I–IV. tábla.

⁵³ Haáz 1978.

⁵⁴ Orbán 1996.

⁵⁵ Edvi Illés Aladár nyomán Malonyay (1907. 249.) egyetlen *nagykönyökös* kézelő-mintán más, főleg technikájuk nevét viselő ornamensek mellett *fogat, inasfogat, félmacskanyomot* és *könyökök*t is említ.

⁵⁶ Orbán Zselyke kistatisztikázott adatai közel állnak a Péntek János (1979. 188.) által kiszámított kalotaszegi arányhoz, mely szerint állatnevekből alakult a népi hímezés terminológiájának 14%-a.

⁵⁷ A Dajaszásznéné prezentálta anyagban további állattestrészekre utaló nevek: *bagolyfüles, macskanyomos, fecskéfarkas-rózsás* és *kétszíves pókkal*. Dajaszásznéné 1942.

⁵⁸ Ez főleg a VI–IX. és XI. táblákon figyelhető meg.

⁵⁹ Pl. a 68–70-es minták alternatív nevei: *saskörmös, tulipános* (Haáz 1978).

⁶⁰ Seres 1972.

⁶¹ Seres 1975. 42–44.

⁶² Árapatakon mind a gyűjtésben, mind a hagyomány fenntartásában olyan kiváló iparművész-tanítónők jeleskedtek, mint Csulak Magda, majd napjainkig Lőrinczi Etelka. A torockói hímezés háziiparrá válásának folyamatát (már Kriza János is rendelt belőle) Szentimrei Judit részletesen tárgyalja (1997. 4–10.).

⁶³ Csiszér 1974. 4, 7, 12. Kocsis Antalnéné Kunszabó 1974. 6, 8, 9, 16, 30, 32. minták.

⁶⁴ Kocsis Antalnéné Kunszabó 9. minta.

⁶⁵ Csulak–Gazdáné 1972. 64. minta.

⁶⁶ Uo. 95. minta.

⁶⁷ Csulak–Gazdáné 1972. 51, 52, 53. minta.

⁶⁸ Csulak–Gazdáné 1972. 27. minta.

⁶⁹ Csulak–Gazdáné 1972. 37.

⁷⁰ Csulak–Gazdáné 1972. 46–47. minta.

⁷¹ Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 168, 169. minta.

⁷² Kocsis Antalnéné Kunszabó 16. minta, Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 172. minta.

⁷³ Uo. 73. minta, Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 4, 5, 22, 62, 64, 65. stb.

⁷⁴ Uo. 172. minta.

⁷⁵ Csulak–Gazdáné 1972. 97, 98, 101. minta stb.

⁷⁶ Uo. 102. minta. Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 265, 267–269, 270–271. minta.

- ⁷⁷ Csulak–Gazdáné 1972. 1–3. A két stílus keveredésére jó példa: Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 228. minta.
- ⁷⁸ Csulak–Gazdáné 1972. 3.a.b., 121. minta; Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 67–75. csikminták és 168, 228. minták.
- ⁷⁹ Undi 13. minta, 15. minta.
- ⁸⁰ Gönyey 1944. 19, 20, 43. minta.
- ⁸¹ Gönyey 1944. 1–5. minta.
- ⁸² Szentimrei 1981. 327.
- ⁸³ Péntek 1979. 104, 187.
- ⁸⁴ Gazdáné 1980.
- ⁸⁵ Kósa–Szánthó 1979. 148.
- ⁸⁶ Gazdáné 1980.
- ⁸⁷ Kósa–Szánthó 1979.
- ⁸⁸ Péntek 1979.
- ⁸⁹ Péntek 1979. 109.
- ⁹⁰ A háromszéki és dévai csángó adatok saját gyűjtéseim.
- ⁹¹ Péntek 1979. 43–44, 271, 308.; Szentimrei 1978. 196.
- ⁹² Péntek 1979. 50–51, 81, 89–90. A romániai magyar öltéstechnikák összegező áttekintése: Gazda–Lőrinczi 1988.
- ⁹³ Saját gyűjtés 1996-ban.
- ⁹⁴ Ide számítom mindazokat az eseteket is, melyekben nem tisztázható, hogy a testrész emberhez vagy pedig állathoz tartozik.
- ⁹⁵ Homics 1966. alapján.
- ⁹⁶ Mahova–Cserkaszova 1968. 13–22.
- ⁹⁷ Vahter 1953. alapján.
- ⁹⁸ Antipina–Mahova 1968. 48–58.
- ⁹⁹ Antipina 1968. 59–75.
- ¹⁰⁰ Gorovei 1937. alapján.
- ¹⁰¹ Csepeleveckaja 1968. 78–95.
- ¹⁰² Comşa 1904. alapján.
- ¹⁰³ Comşa 1904. alapján.
- ¹⁰⁴ Koev é. n.
- ¹⁰⁵ Ivanov 1952. és Csernyecov 1948. adatai hasonló értékeket adnak, mint a Tyyni Vahteréi.
- ¹⁰⁶ A nyomoknak a vadász kultúrában játszott szerepét hangsúlyozza Ivanov 1982. 114.
- ¹⁰⁷ Comşa 1914.
- ¹⁰⁸ Gorovei 1937.
- ¹⁰⁹ E tendenciáról lásd bővebben: Szilágyi 1996. 84. és köv.
- ¹¹⁰ Az ilyen típusú metaforikus jelentésváltozások sorát a kalotaszegi népi himzések példáján részletesen bemutatja és keletkezésük alapját elemzi Péntek 1979. 187. (Pl. a *kakasfarok*, *macskanyom*, *libaláb*, *ökörsem*, *szarkaláb*, *tyükszem* egyszersmind vadnővények nevei is.) A saját példaanyagunkban előforduló *rákláb* terminust akár fatárgy szerkezeti elemként is értelmezhetjük.
- ¹¹¹ Péntek (1979. 187.) e megállapításában Károly Sándorra hivatkozik.
- ¹¹² A minták megterheltségi szintje nem azonosítható a nevek számuktól független előfordulási arányával, amiről eddig a dolgozat szólt.
- ¹¹³ Szentimrei 1981. 304–328.